

LINDUDE SÜSTEEM UUENEB

Vilju Lilleleht

Zooloogia ja Botaanika Instituut, Eesti Põllumajandusülikool,
Riia 181, 51014 Tartu. E-post: Vilju.Lilleleht@zbi.ee

Kokkuvõte. Käesolev artikkel on lühiülevaade lindude süsteemi koostamise põhimõtetest ning Euroopa Harulduskomisjonide Liidu (AERC) püüdlustest muudatusettepanekute rakendamist Euroopa ja eri maade linnunimestike koostamisel ühtlustada. Eesti Ornitoloogiaühingu juures tegutseva Linnuharulduste Komisjoni otsusega rakendatakse liidu soovitusi ka meie lindude nimestiku koostamisel. Uus Eesti süstemaatiline lindude nimestik on esitatud EOÜ interneti koduleheküljel.

Mis on lindude süsteem?

Linnud, nagu kõik teisedki elusolendid, jaotatakse mitmesuguste tunnuste järgi rühmadeks – taksonoomilisteks üksusteks e. *taksoniteks*. Sellega tegeleb bioloogia eriharu – *taksonoomia*. Põhiliseks taksoniks on *liik*. Lähedased ja ühise tekkega liigid ühendatakse järjest suurematesse rühmadesse – perekondadesse, sugukondadesse ja seltsidesse. Vajadusel kasutatakse peale nende põhiühikute ka vahepealseid (nt. alamliik, alamsugukond, ülemselts jne.).

Kõik taksonid paigutatakse kindlasse järjestusse ja nad moodustavad ühtse süsteemi. See on *süstemaatika* ülesanne. Järjestus püütakse viia vastavusse teadaolevate sugulussidemetega eri taksonite vahel vastavalt nende kujunemise käigule.

Igale taksonoomilisele üksusele on puhtpraktilistel kaalutlustel vaja anda oma nimetus, nimi. Segaduste vältimiseks peab see olema ainuomane ja kõikide poolt tunnustatud. Seepärast on süstemaatikas kehtestatud väga ranged nomenklatuurireeglid. Lindude puhul tuleb järgida Rahvusvahelist Zooloogilise Nomenklatuuri Koodeksit (*International Code of Zoological Nomenclature; ICZN*), seda jälgib ja korraldab vastav komisjon. Siiski pole õnnestunud välistada eri taksonoomide vahelisi lahkarvamusi ja vaidlustamisi. Näiteks ei tunnusta reeglid asjaolu, et mõnda varem vaid nimisõnana tuntud sõna on hiljem ka omadussõnana kasutatud (nt. *hybrida* nimisõnana ning *hybrida*, *hybridus* ja *hybridum* omadussõnana). Sellest aga on olnud, kas liiginimi ühildub perekonnanimega vastavalt viimase soole.

Teaduslikud nimetused on ladinakeelsed ning rahvusvaheliselt kasutavad. Peale selle antakse eri maades taksonitele ka omakeelsed vasted. Nende kasutamise korra kehtestavad eri maade vastavad asjatundjad ise. Eestikeelsed linnunimetused on kinnitanud Eesti Ornitoloogiaühingu Linnunimetuste Komisjon.

Tegelikkuses on linnutaksonite eristamine ja süsteemi paigutamine äärmiselt keeruline ning nõuab paratamatult rohkem või vähem subjektiivsete otsuste tegemist. Väga suureks takistuseks on muidugi ka olemasolevate teadmiste puudulikkus. Seetõttu võivad erinevate teadlaste loodud süsteemid olla vägagi erinevad. Tuntumad kogu maailma linde haaravad süsteemid, mida viimasel ajal enam kasutatakse, on koostanud R. Howard ja A. Moore (Dickinson 2003), C. G. Sibley ja B. L. Monroe (1990), J. F. Clements (2000) jt. Peale selle on kasutusel paljud eri piirkondade linde käsitlevad süstemaatilised nimestikud.

Miks olemasolevaid süsteeme on vaja muuta?

Vaatamata püüdlustele on iga teadlaste poolt loodud süsteem ikkagi rohkem või vähem kunstlik ja vaid peegeldab tegelikku looduse mitmekesisust. Linnustiku ajaloolise kujunemise käik on siiani üldiselt halvasti tuntud ja uute teadmiste lisandumisel tuleb kasutusel olevates süsteemides muudatusi teha või koguni uusi luua. Eriti palju uusi, vahel ootamatuidki andmeid on saadud viimaseaegsete molekulaarsete, peamiselt nukleiinhapete ja valkude koostise selgitamisega. Veelgi paremad on tulemused, kui sellele lisaks arvestatakse ka lindude morfoloogiat, levikut, käitumist, bioakustiliste uuringute tulemusi, kivististe leide jms. (vt. nt. Bruce 2003).

Lindude taksonoomilisi käsitlusi ilmub küllaltki palju. Meie teadmised täienevad pidevalt ja on loomulik, et need peaksid võimalikult kiiresti ka olemasolevates süsteemides kajastuma. Mitte kõik need muudatused ja muudatusettepanekud ei leia aga täiendavate andmete kogunemisel hilisemat kinnitust ega tunnustust.

Miks peaks üldisemalt kasutatavat süsteemi ühtlustama?

Süsteem on aluseks mitmesuguste lindude kohta kogutud andmestike korrastamisel. Nii järjestatakse liigid, sugukonnad ja seltsid kogu maailma või selle eri osade, sh. eri maade lindude nimestikes, aga ka määrajates, tabelites, mitmesugustes andmekogudes jt. kindlas, kasutamiseks valitud süsteemile vastavas korras. Sobivaim oleks, kui kasutajad lepiksid kokku ja lähtuksid mingist kindlast, ühtsest süsteemist. Kogenud huviliselgi oleks siis lihtne ka aineleendeid või otsinguid kasutamata vajalikke andmeid kindlast kohast kiiresti leida. Süsteem on nagu vundament, millele on ehitatud mitmesugustest andmetest koosnev ehitis. Seetõttu oleks mõistlik laiemas kasutuses järgida ühtset süsteemi. On otstarbekas oodata, kuni koguneb suurem hulk üldisemat tunnustust leidnud muudatusi ja siis teha üks suurem täiendus korraga. See väldiks sagedasi muudatusi ja tagaks niisugusele süsteemile vajaliku püsivuse (vt. nt. Mayr & Bock 1994).

Euroopas on pikemat aega – nüüd juba ligi 30 aastat valdavalt kasutatud Madalmaade linnuteadlase K. H. Voous'i (1977) Holarktise lindude süsteemi, mis on vaatamata väiksemale iluravile tänaseks paljuski juba vananenud ning vajab kaasajastamist. Seda on juba mõnda aega teinud 1993. a. loodud Euroopa Harulduskomisjonide Liit (*Association of European Rarities Committees; AERC*). Liit ühendab eri maade harulduskomisjone, kelle peamiseks ülesandeks oli alul haruldaste lindude kohtamise andmestiku hindamise ja arvelevõtmise ühtlustamine ja sellega seotud küsimuste lahendamine. Praegu on sellele lisandunud aga üha enam ka muu – eri maade, Euroopa ja Lääne-Palearktise lindude nimestiku pidamine, linnuvaatluste edendamine, takso-noomiaküsimused jne. Liidu tegevusega on liitunud ka Eesti Ornitoloogiaühingu juures tegutsev Linnuharulduste Komisjon.

Seoses uute ülesannetega on mõne senise rahvusliku harulduskomisjoni nimi koguni muudetud andmekomisjoniks. See oli ka üks põhjustest, miks liit 2003. a. otsustas muuta oma nime Euroopa Andme- ja Harulduskomisjonide Liiduks (*Association of European Records and Rarities Committees*). Peamised otsustused teeb liit iga kahe aasta järel toimuvatel eri maade haruldus- ja andmekomisjonide esindajate konverentsidel (vt. www.aerc.be). Neid nõupidamisi on olnud juba seitse, viimane leidis aset Rumeenias 2003. a.

Kuidas on ühtlustamine korraldatud?

Lindude taksonoomiaga seotud küsimuste käsitlemiseks, eriti aga muudatuste tegemiseks seni kasutusel olnud süsteemis, loodi 1997. a. liidu juurde eraldi nõuandev Taksonoomiakomisjon (*Taxonomic Advisory Committee of the Association of European Records and Rarities Committees; The AERC TAC*). Komisjoni kuulub üks esindaja igalt maalt, kus vastavad kohalikud komisjonid on moodustatud, s.o. Ühendkuningriigist, Prantsusmaalt, Saksamaalt, Madalmaadest ja Rootsist. Komisjon vaatab läbi kirjanduses avaldatud taksonoomilisi muudatusettepanekuid ning hindab, kas on juba piisavalt tõendeid nende rakenduskõlblikkuse kohta Euroopa nimestiku koostamisel. Otsused tehakse pärast mitmekordseid läbivaatamisi ja arutelusid ning soovitatavalt ühtsele seisukohale jõudmist. Komisjoni erapooletu esimees, kel endal hääleõigust pole, võib käsitlenu kuulutada lõppenuks alles siis, kui ei ole jäänud rohkem kui üks vastuhäl (AERC TAC 2003).

Taksonoomiakomisjoni töö tulemused olid tähtsaima küsimusena vaagimisel AERC'i Rumeenia nõupidamisel 2003. a. Seal kinnitati ka otsused, mida järgides meiegi oma lindude süstemaatilist nimestikku vastavalt harulduskomisjoni otsusele ajakohastame. Praeguseks on neid soovitusi juba rakendanud või otsustanud rakendama hakata terve rida riike, eelkõige need, kus oma taksonoomiakomisjon puudub. AERC TAC ja rahvuslikud komisjonid on pidanud usaldatavateks ka Briti Ornitoloogiaühingu Andmekomisjoni Taksonoomia Alamkomisjoni (*BOURC TSC*) otsuseid (vt. Knox *et al.* 2002 ja www.bou.org.uk/recbrlst.html).

AERC TAC'i otsused on siiski vaid soovituslikud ja eri maade harulduskomisjonid ei ole kohustatud neid kõigis üksikasjades järgima. Samas on selge, et ei saa võrrelda eri maade andmeid, kui sama nimetusega liikidel on erinev sisu. Koostöö on aga vajalik elustiku mitmekesisuse ja selle seisundi võrdlemisel, paljudes looduskaitsealises ja õiguslikes küsimustes jne.

Tänu pikale ettevalmistustööle, aegsale selgitamisele ja tegevuste kooskõlastamisele on nüüd Euroopa eri maade harulduskomisjonid üksteise järel teatanud uue, AERC TAC'i poolt soovitatud süsteemi rakendamisest omal maal. Erandiks jäävad ehk ainult need, kus oma süstemaatika-alased asjatundjad olemas, kuid nendegi eriarvamused pole suured.

Mis on uut uues nimestikus?

AERC TAC lähtus oma töös seni kasutusel olnud Voous'i süsteemist ning tegi selles muudatusi vaid siis, kui vastavates otsustes üksmeel saavutati.

Suuremaid ja ehk ka üllatavamaid muudatusi uues süsteemis on haneliste (*Anseriformes*) ja kanaliste (*Galliformes*) paigutamine süsteemi algusesse (asetades hanelised seejuures kanaliste ette). Tunnustati, et kõiki olemasolevaid andmeid arvestades on need seltsid väga lähedased ja moodustavad koos ühise rühma *Galloanserae*. Niisugune suur muudatus tehti pärast hoolikaid kaalumisi ning kindel olles, et seda ettepanekut laialdaselt järgitakse. Pealegi arvatakse, et sarnaseid uusi suuri ümberpaigutamisi lähemal ajal ette näha ei ole (AERC TAC 2003, Knox *et al.* 2002).

Kõige uuenduslikumaid süsteeme, nt. Sibley ja Monroe oma (Sibley & Ahlquist 1990, Sibley & Monroe 1990) ei rakendatud, sest paljud nende järeldused vajavad veel kinnitamist. Meile olulisena puudutab see eelkõige toonekurelisi (*Ciconiiformes*), kuhu lisaks toonekurgedele paigutatud pingviinide, kauride, püttide, tormilindude, pelikanide, kullide, kurvitsate, kajakate, tiirude, alkide jt. omavahelised sugulussidemed ja ühtne päritolu vajavad edasist selgitamist.

Üks lahendamist ja ühtlustamist vajavaid põhiküsimusi on liikide eristamise alused. Need on nüüd üldjoontes sõnastatud ja avaldatud ning AERC TAC'i poolt kinnitatud (Helbig *et al.* 2002, AERC TAC 2003). Linnuharulduste komisjoni poolt 26.02.2004 langetatud otsusega rakendatakse liidu soovitusi ka meie lindude nimestiku koostamisel.

1. Rida alamliike muudeti liikideks (liikide lahutamised)

Viimaste arutluste tulemusena leidis AERC TAC, et mitmed seni alamliikidena käsitletud taksonid täidavad liikidele esitatavaid nõudeid ning neid tuleks vaadelda eraldi liikidena. Uutel liikidel säilisid endised alamliikide eestikeelsed nimetused, välja arvatud flamingol. Peale heleflamingo *Phoenicopterus roseus* kinnitas ühingu juures tegutsev Eesti Linnunimetuste Komisjon nimed ka teistele senisest laia tähendusega flamingoliigist *Phoenicopterus ruber* eristatud liikidele - punaflamingole (*Ph. ruber*) ja lõunaflamingole (*Ph. chilensis*).

Piilpart *Anas crecca crecca* → *Anas crecca*
 Ameerika piilpart *Anas crecca carolinensis* → *Anas carolinensis*
 Flamingo *Phoenicopterus ruber roseus* → Heleflamingo e. flamingo *Phoenicopterus roseus*
 Koldjalg-höbekajakas *Larus argentatus cachinnans* → *Larus cachinnans*
 Väike-käosulane *Hippolais caligata caligata* → *Hippolais caligata*
 Vööt-lehelind *Phylloscopus inornatus inornatus* → *Phylloscopus inornatus*
 Tuhk-lehelind *Phylloscopus inornatus humei* → *Phylloscopus humei*
 Kuld-lehelind *Phylloscopus proregulus proregulus* → *Phylloscopus proregulus*
 Lääne-pöialpoiss *Regulus ignicapillus ignicapillus* → *Regulus ignicapilla*
 Väike-kärbsenäpp *Ficedula parva parva* → *Ficedula parva*

2. Muudeti liikide kuulumist perekondadesse:

Suula *Sula bassana* → *Morus bassanus*
 Neitsikurg *Anthropoides virgo* → *Grus virgo*
 Valgesaba-kiivitaja *Chettusia leucura* → *Vanellus leucurus*
 Naerutiir *Gelochelidon nilotica* → *Sterna nilotica*
 Lumekakk *Nyctea scandiaca* → *Bubo scandiacus*
 Halltsiitsitaja *Miliaria calandra* → *Emberiza calandra*

Siiani pole selge hõbehaigru (*Egretta alba*) perekondlik kuuluvus. Kindel on, et ta on hoopis lähedasem perekondadele haigru (*Ardea*) ja veisehaigru (*Bubulcus*). Et seni puudub üksmeel, millisesse neist hõbehaigru paigutada, kaalutakse hoopis võimalust arvata ta eraldi perekonda *Casmerodius* (vt. AERC TAC Pending www.aerc.be/aerc_tac.htm). Siiski otsustas harulduskomisjon jätta ta esialgu meie nimestikus senisesse perekonda *Egretta*.

3. Täpsustati teaduslike liiginimetuste õigekirjutust:

Rabapüü *Lagopus lagopus rossicus* → *Lagopus lagopus rossica*
 Habeviires *Chlidonias hybridus hybridus* → *Chlidonias hybrida hybrida*
 Räästapääsuke *Delichon urbica* → *Delichon urbicum*
 Kaspia kaelustäks *Saxicola torquata variegata* → *Saxicola torquatus variegatus* (*Saxicola* on meessoost nimisõna)
 Niidu-kaelustäks *Saxicola torquata maura* → *Saxicola torquatus maurus*
 Lääne-pöialpoiss *Regulus ignicapillus* → *Regulus ignicapilla*

Ladina keelt tundjaile võivad enamik neist muutustest arusaamatust tekitada. Nt. *Chlidonias* on meessoost nimisõna ja loomulik tundub liiginime ühildumine kujus *hybridus*. Uue tõlgenduse järgi aga on ka *hybridus* meessoost nimisõna ja seega ei ühildu perekonnanimega. Sarnaseid näiteid on tegelikult palju, kõnekaim neist ehk *collybita*. See on võetud kreeka keelest, kus ta nimi-sõnana tähistab "rahavahetajat". Müntide kõlksumist silksolgu (*Phylloscopus collybita*) laul tõesti meenutab. Samas aga on nt. *Saxicola* meessoost ja vastavalt tuleb temaga ühildada omadussõnad liigi- ja alamliiginimeses.

Lisaks otsustati muuta roolindude, käosulaste ja põosalindude liikide senist järjestust. See lähtus molekulaarsete ja morfoloogiliste uuringute viimastest tulemustest (vt. AERC TAC 2003).

Muutunud on ka mõningad ingliskeelsed linnunimed. Eesti lindude nimestikule internetis (www.eoy.ee) on lisatud Briti Ornitoloogia-ühingu poolt soovitatud liiginimetused (vt. www.bou.org.uk/recbrlst.html). Hiljem on oma muutmis- ja täiendustetpanekud teinud ajakirja *British Birds* toimetus (Eds. 2004). Jääb oodata, millised neist britid käibele jätavad.

Mis saab edaspidi?

On põhjust arvata, et praeguseks tehtud muudatused ei jää viimasteks. Meie teadmised lindude tekkeloost üha täienevad ja sedamööda muutub ka süsteem. Seda siiski eelkõige liikide ja alamliikide, vähem perekondade tasemel. AERC TAC'is on käsitlusel, kuid pole veel üksmeelele jõutud väikeluige, rabahane, kanada ja mustlagle, tormilindude (lahutamise tõttu võime uue liigina kaotada hiljuti kohatud atlandi tormilinnu, kelle alamliik jäi määramata), hänilase, linavästriku, kaelustäksi, varese, urvalinnu jt lahutamises või liitmises liikideks ja alamliikideks. Kaalutakse ka rea liikide perekondliku kuuluvuse muutmist. Otsused sõltuvad uute andmete kogunemise ja nende õigsuse tunnustamise kiirusest. Niisiis võib meie lindude nimestik täieneda ka kabinetivaikuses. Nagu omane kogu teadusele, ei saa lindude süsteem aga kunagi päris valmis. AERC TAC'i soovitudele vastav Eesti lindude süstemaatiline nimestik on esitatud EOÜ kodulehel www.eoy.ee.

Tänuavaldus. Tänan Eerik Leibakut märkuste ja ettepanekute eest.

Changes in avian systematics

The article reviews the latest proposals in avian systematics, and the attempts of the Association of European Records and Rarities Committees (AERC) to standardise their implementation in Europe. The Estonian Rarities Committee (at the Estonian Ornithological Society), decided at 26.02.2004 to follow the recommendations of AERC also in the list of Estonian birds. The new Estonian list is available at www.eoy.ee.

Kirjandus. AERC TAC 2003. AERC TAC's Taxonomic Recommendations. Online version: <http://www.aerc.be> — Bruce, M. 2003. A Brief History of Classifying Birds. In: del Hoyo, J., Elliott, A. & Sargatal, J. (eds.) *Handbook of the Birds of the World*. Vol. 8: 11–43. Lynx Edicions, Barcelona. — Clements, J. F. 2000. *Birds of the World: a Checklist* (5th edition). Pica Press, Robertsbridge. — Dickinson, E. (ed.) 2003. *The Howard & Moore Complete Checklist of the Birds of the World*. (3rd edition). Princeton Univ. Press, Princeton. — Eds. 2004. The *British Birds* list of English names for Western Palearctic birds. *British Birds* 97: 2–5, 110 (avaldatud ka www.britishbirds.co.uk). — Helbig, A.J., Knox, A.G., Parkin, D.T., Sangster, G. & Collinson, M. 2002. Guidelines for assigning species rank. *Ibis* 144: 518–525. Online version: <http://www.bou.org.uk/recbrlst.html>. — Knox, A.G., Collinson, M., Helbig, A.J., Parkin, D.T. & Sangster, G. 2002. Taxonomic recommendations for British birds. *Ibis* 144: 707–710. Online version: <http://www.bou.org.uk/blchanges0902.pdf> — Mayr, E. & Bock, W.J. 1994. Provisional classifications v. standard avian sequences: heuristics and communication in ornithology. *Ibis* 136: 12–18. — Sibley, C.G. & Ahlquist, J. 1990. *Phylogeny and classification of birds*. Yale University Press, New Haven. — Sibley, C.G. & Monroe, B.L. 1990. *Distribution and Taxonomy of the Birds of the World*. Yale University Press, New Haven & London. — Voous, K.H. 1977: List of recent Holarctic birds species. British Ornithologists' Union/Academic Press Ltd., London [Reprinted from *Ibis* 115: 612–638 & *Ibis* 119: 223–250, 376–406].

